

Halina Lichocka
Warszawa

*„MIESIĘCZNIK POŁOCKI” (1818-1820).
KONTEKST HISTORYCZNY
I BIBLIOGRAFIA ZAWARTOŚCI*

W chwili, gdy pierwszy numer „Miesięcznika Połockiego” opuszczał drukarnię, ukazywało się na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej około dziesięciu polskojęzycznych czasopism, których przeznaczeniem było publikowanie artykułów obejmujących rozmaite kierunki i dyscypliny nauk ścisłych, przyrodniczych i społecznych, nie wyłączając szeroko rozumianej humanistyki. Tego rodzaju prasa, wydawana najczęściej przez stowarzyszenia naukowe i środowiska akademickie, zakwalifikowana w późniejszej historiografii jako naukowa, w Polsce narodziła się w okresie Oświecenia. Jej rozkwit zaznaczył się szczególnie w latach względnej stabilizacji, które nastąpiły po kongresie wiedeńskim. Był to krótki okres jeszcze swobodnego rozwoju szkolnictwa polskiego w Królestwie i na Ziemiach Zabrzanych, co zaowocowało między innymi wzrostem edycji czasopism naukowych i kulturalno-społecznych, wydawanych w ośrodkach akademickich Warszawy i Wilna. Ten nurt wydawniczy był stale zasilany przez polskie ośrodki spoza nowych granic politycznych, przede wszystkim Kraków i Lwów.

W tym czasie wiele periodyków naukowych okazywało się efemerydami, co powodowało, że ich liczba była stosunkowo duża, gdyż na miejsce upadających tytułów pojawiały się nowe. Tylko nielicznym z nich udało się dłużej utrzymać na rynku i pomyślnie rozwijać przez więcej niż kilka lat.

Czasopismą naukowe w latach emisji „Miesięcznika Połockiego”

Do czasopism trwale utrzymujących się na rynku wydawniczym należały „Roczniki Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk” (1802-1830), stanowiące organ prasowy ogólnokrajowej korporacji naukowej, utworzonej w 1800 r. z inicjatywy Stanisława Sołtyka, zorganizowanej na wzór istniejących wówczas akademii europejskich. Swoją strukturą korporacja ta, nazwana przez założycieli Warszawskim Towarzystwem Przyjaciół Nauk¹, najbardziej przypominała akademię paryską. Towarzystwo, podobnie jak wydawane przez nie „Roczniki...”² było (i ciągle pozostaje) przedmiotem bogatej literatury historycznej. „Roczniki...” odegrały dużą rolę w rozwoju i upowszechnianiu rozmaitych dziedzin nauki. Nie było to pismo pod względem merytorycznym wyraźnie sprofilowane, lecz stanowiło magazyn literacko-naukowy, odzwierciedlający kierunki działalności Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk. Zawierało sprawozdania z posiedzeń publicznych i wydziałowych, teksty wygłaszanych referatów, artykuły pisane przez członków Towarzystwa oraz nadsyłane przez autorów z innych, nierzadko odległych, środowisk naukowych. Zamieszczane były również polemiki, recenzje, informacje wydawnicze itp.

Ścisłe, aczkolwiek nieformalnie, związane z Towarzystwem Warszawskim Przyjaciół Nauk było także inne czasopismo powołane w celu rozwija-

---

¹ Najbardziej znaną i najobszerniejszą monografią, poświęconą Warszawskiemu Towarzystwu Przyjaciół Nauk i jego wydawnictwom jest praca A. Kraushara, *Towarzystwo Królewskie Przyjaciół Nauk 1800-1832*, Warszawa 1900-1906. Rok później ukazał się w Warszawie skrót tej monografii w opracowaniu M. Offmańskiego, zatytułowany: *Dzieje Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk (1800-1832) z dzieła Aleksandra Kraushara z upoważnienia autora*. Wśród nowszych publikacji znajduje się historyczna rozprawa J. Michalskiego, *Z dziejów Towarzystwa Przyjaciół Nauk*, Warszawa 1953. Napisano ponadto wiele prac poświęconych członkom Towarzystwa, reprezentującym różne kierunki nauki, jak np. T. Ostrowskiej, *Przedstawiciele nauk medycznych i ich działalność naukowa w Towarzystwie Warszawskim Przyjaciół Nauk (1800-1832)*, Warszawa 1982; Z. Kosiek, *Nauki rolnicze w Towarzystwie Warszawskim Przyjaciół Nauk*, Warszawa 1967; A. Kulecka, M. Osiecka, D. Zamojńska, „... Którzy nauki, cnotę, Ojczyznę kochają”, *znani i nieznani członkowie Towarzystwa Królewskiego Warszawskiego Przyjaciół Nauk. W dwusetną rocznicę powstania Towarzystwa*, Warszawa 2000. Narodowościowy skład Towarzystwa stał się tematem artykułu A. Kuleckiej, *Cudzoziemcy i obcy w gronie członków Towarzystwa Królewskiego Warszawskiego Przyjaciół Nauk*, „Miscellanea Historico-Archivistica” 2003, t. XIV, s. 165-178.

² Dla historyków nauki „Roczniki...” mają wielowątkową wartość źródłową, dzięki czemu należą do nielicznych dawnych czasopism, opracowanych pod względem bibliografii za wartości – H. Michałowicz, Cz. Gutry, *„Roczniki Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk” (1802-1830). Bibliografia zawartości*, Warszawa 1967.

nia i upowszechniania wiedzy, wydawane nakładem zasłużonej firmy księgarskiej Józefa Zawadzkiego – wieloletniego typografa Uniwersytetu Wileńskiego. Mowa tu o miesięczniku pod nazwą: „Pamiętnik Warszawski, czyli Dziennik Nauk i Umiejętności”³ (1815-1821), na łamach którego ukazywały się przeważnie rozprawki dyskutowane wcześniej na posiedzeniach wydziałowych oraz prace nadsyłane w odpowiedzi na ogłaszane przez Towarzystwo konkursy.

Piętnaście lat później niż w Warszawie powstało Towarzystwo Naukowe w Krakowie, jednak w odróżnieniu od warszawskiego poprzednika nie miało bytu samoistnego, lecz na mocy statutu było integralnie powiązane z Uniwersytetem. Wspólnym organem prasowym Towarzystwa i Uniwersytetu był „Rocznik Towarzystwa Naukowego z Uniwersytetem Krakowskim Połączony” (1817-1857)⁴. Pismo zamieściło wiele oryginalnych prac, napisanych głównie przez profesorów Uniwersytetu i obejmujących różne dziedziny nauki.

Odpowiednikiem krakowskiego „Rocznika...” był na Litwie „Dziennik Wileński”⁵. Redaktorami tego miesięcznika, a także autorami większości drukowanych w nim artykułów byli profesorowie Uniwersytetu Wileńskiego. Tu także, podobnie jak w Krakowie i Warszawie, kadra nauczająca stanowiła *spiritus movens* wszelkich naukowych poczynąń wydawniczych. Ponieważ wileński ośrodek akademicki pod kuratelą Adama Czartoryskiego przeżywał okres rozkwitu, rozwijały się wraz z nim także wydawnictwa naukowe. Teką

---

³ Prekursorem tego periodyku był „Nowy Pamiętnik Warszawski. Dziennik Historyczny, Polityczny tudzież Nauk i Umiejętności” (1801-1805). Autorami większości artykułów zamieszczonych na jego łamach byli członkowie Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Później Ludwik Osiński nawiązał do tego wydawnictwa i rozpoczął edycję podobnego w treści i formie „Pamiętnika Warszawskiego” (1809-1810). Kolejną inicjatywą uczonych i publicystów skupionych pod egidą Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk był właśnie „Pamiętnik Warszawski, czyli Dziennik Nauk i Umiejętności” (1815-1821). W 1822 r. pismo to przejęli i wydawali własnym nakładem trzej członkowie Towarzystwa: Kazimierz Brodziński, Fryderyk Skarbek i Karol Skrodzki. Przywrócili krótszy tytuł: „Pamiętnik Warszawski” i rozpoczęli numerację tomów od początku. Udało im się opublikować zaledwie dwa roczniki (1822-1823), po czym czasopismo upadło.

⁴ Gdy w 1853 r. na terenach monarchii habsburskiej zostały wprowadzone nowe przepisy o stowarzyszeniach, zaistniała w Krakowie możliwość utworzenia towarzystwa naukowego, niezależnego od władz uczelni. Dawało to swobodę rozszerzenia działalności naukowej i doboru członków nie tylko spoza Uniwersytetu, ale także spoza Galicji. Wraz z Towarzystwem zmienił się także „Rocznik...” i od 1858 r. zaczął się ukazywać pod tytułem: „Rocznik Cezarsko-Królewskiego Towarzystwa Naukowego Krakowskiego”.

⁵ Wcześniejszy magazyn naukowo-literacki pod nazwą „Dziennik Wileński” (1805-1806), redagowany przez Jędrzeja Śniadeckiego, Godfryda E. Grodecka i Stanisława B. Jundziłła, okazał się efemerydą.

redakcyjna „Dziennika Wileńskiego” była na tyle zasobna, że utworzone początkowo stałe rubryki tematyczne szybko przekształciły się w oddzielne tomy. Obok prac oryginalnych zamieszczano w „Dzienniku...” liczne prace informujące o aktualnościach naukowych, pisane na podstawie europejskiej prasy i specjalistycznej literatury obcojęzycznej.

Na ziemiach polskich prasa specjalistyczna pojawiła się stosunkowo wcześniej, lecz ze względu na niewielki krąg odbiorców, inicjatywy tego rodzaju skazane były na deficyt. Oświeceniowy fizjokratyzm powodował, iż szczególnie wytrwale próbowano stworzyć fachową prasę, poświęconą nowoczesnemu rolnictwu, a zwłaszcza ekonomice gospodarki wiejskiej. Jak utrzymuje Z. Kosiek, w latach 1800-1831 pojawiło się łącznie aż 20 tytułów periodyków ekonomiczno-rolniczych, w tym „...11 ukazywało się w Warszawie, 2 w Lublinie, 3 w Krakowie oraz po jednym w Poznaniu, Lwowie, Lesznie i Zamościu”⁶. Egzystencja większości tych tytułów była bardzo krótka. W roku poprzedzającym emisję „Miesięcznika Połockiego” wychodził „Pamiętnik Rolniczy Warszawski” wydawany przez Józefa Dionizego Minasowicza nakładem ordynata Stanisława Zamoyskiego. Ukazały się tylko 4 zeszyty kwartalne i, wobec braku dostatecznej liczby nabywców, pismo zamknięto.

Przykłady płynące z innych krajów europejskich wskazywały, że lepsze szanse utrzymania się na rynku miały pisma medyczno-farmaceutyczne. Próby stworzenia tego rodzaju wydawnictw podjęło Wileńskie Towarzystwo Lekarskie. W roku 1818 ukazał się tom I „Pamiętników Towarzystwa Lekarskiego Wileńskiego”⁷ (1818 i 1821), a w roku następnym rozpoczęto edycję „Pamiętnika Farmaceutycznego Wileńskiego” (1820-1822). „Pamiętniki Towarzystwa Lekarskiego Wileńskiego” były powołane w celu publikowania oryginalnych prac z zakresu medycyny oraz godnych uwagi spostrzeżeń, dokonywanych w trakcie praktyki lekarskiej. Autorami publikacji byli przede wszystkim członkowie Towarzystwa Lekarskiego. W *Przedmowie* do tomu I napisano, że:

Towarzystwo, które wydaje teraz na jaw powszechny pierwszy tom swoich pamiętników, założone było d. 12 grudnia 1805 r. przez JJPP. Becu, Brauna, Eneholma, Gutta, Heymana, Liboschitza, Lobenweina, Matusewicza, Schle-

⁶ Z. Kosiek, *Nauki rolnicze w Towarzystwie Warszawskim Przyjaciół Nauk*, Warszawa 1967, s. 109.

⁷ Naukowa prasa medyczna na ziemiach polskich w XIX w. posiada monograficzne opracowanie pióra T. Ostrowskiej, *Polskie czasopiśmiennictwo lekarskie w XIX wieku (1800-1900). Zarys historyczno-bibliograficzny*, Warszawa 1973.

gela, Jędrzeja Śniadeckiego, Spitznagela, Szymkiewicza, Wagnera i Wolfganga według projektu przez profesora Józefa Franka podanego. [...] Uroczyste otwarcie Towarzystwa Medycznego Wileńskiego odbyło się dnia 12 grudnia 1806 roku. [...] Posiedzenie to zagał Prezydent Jędrzej Śniadecki⁸.

Znacznie lepiej redagowanym, bardziej poczytnym i regularnie ukazującym się pismem okazał się „Pamiętnik Farmaceutyczny Wileński” wydawany przez aptekarzy będących członkami-założycielami Wydziału Farmaceutycznego⁹, utworzonego w 1819 r. i funkcjonującego w ramach Towarzystwa Lekarskiego. Było to jedno z najwcześniejszych w Europie pism tego rodzaju. Inicjatywę wydawniczą wileńskich aptekarzy wyprzedzili tylko Francuzi i Niemcy; później niż w Wilnie naukowa prasa farmaceutyczna zaczęła pojawiać się we Włoszech, a następnie w Szwecji, Hiszpanii i wielu innych krajach. „Pamiętnik Farmaceutyczny” dobrze spełniał funkcję informacyjną w zakresie nauk o leku, a ponadto upowszechniał wiedzę przyrodniczą zabiegając o jak najszerszy krąg prenumeratorów, którymi oprócz aptekarzy byli również nauczyciele, lekarze, urzędnicy i duchowieństwo. Rozchodził się nie tylko na Litwie. Docierał do odbiorców w Królestwie Polskim, w Galicji i w Wielkim Księstwie Poznańskim. Trudno zatem byłoby przyjąć, że deficyt finansowy stał się powodem jego upadku. Dlaczego więc, w odróżnieniu od podobnych periodyków za granicą, ukazywał się zaledwie dwa lata? Zdecydowały o tym nie względy ekonomiczne, lecz polityczne, te same które wcześniej położyły kres „Miesięcznikowi Połockiemu”. Tak rozpoczęła się w wileńskim okręgu naukowym era Nowosilcowa.

Abstrahując jednakże od lokalnych uwarunkowań politycznych nie sposób nie zauważyć generalnej prawidłowości, że z racji wąskiej problematyki i mało przystępnego na ogół sposobu przekazu, naukowe czasopisma specjalistyczne nie mogły przynosić dochodu. Na większe powodzenie mogły raczej liczyć magazyny popularyzujące naukę, prezentujące szerokie spektrum tematyczne i interesujące dla wielu czytelników, a więc wysoko-nakładowe.

---

⁸ *Przedmowa*. „Pamiętniki Towarzystwa Lekarskiego Wileńskiego” 1818, t. I, s. III-XII. Poza tym informacje o okolicznościach założenia Towarzystwa i jego działalności w pierwszych dekadach istnienia zawiera artykuł wstępny do tomu II: *Szczegóły historyczne o Towarzystwie*, „Pamiętniki Towarzystwa Lekarskiego Wileńskiego” 1821, t. II, s. V-XXXVI.

⁹ Geneza „Pamiętnika Farmaceutycznego Wileńskiego”, wiadomości o redaktorach i autorach, problematyka, źródła recepcji itp. zostały przedstawione w monografii H. Lichočka, „Pamiętnik Farmaceutyczny Wileński” (1820-1822). *Bibliografia analityczna zawartości*. Warszawa 1981; oraz te same autorki, „The Vilna Pharmaceutical Diary” 1820-1822. *The Journal's Character*, [w:] *The Pharmaceutical World's Press from its Beginning to 1840*, Paryż 1990, s. 309-328.

Takim magazynem były na przykład „Rozmaitości. Pismo Dodatkowe do Gazety Lwowskiej” (1817-1848 oraz 1854-1859). Stanowiły uzupełnienie sobotniego numeru „Gazety”, były dobrze redagowane przez F. Krattera i chętnie czytane. Obok treści literackich i kulturalnych zamieszczały od czasu do czasu także doniesienia naukowe, czego ilustracją mogą być między innymi prace Teodora Torosiewicza, poświęcone analizom chemicznym leczniczych wód mineralnych Galicji i Bukowiny¹⁰.

Ideę zakładania czasopism literacko naukowych propagował energicznie Joachim Lelewel. On sam był inicjatorem i pierwszym redaktorem „Tygodnika Wileńskiego” (1815-1822), pisma związanego z nieformalnymi stowarzyszeniami literackimi i samokształceniowymi młodzieży uniwersyteckiej. Karty „Tygodnika...” stały się miejscem debiutu późniejszych sław pisarskich: Adama Mickiewicza, Antoniego Edwarda Odyńca, Józefa Korzeniowskiego.

Analogiczny w swoich założeniach miał być we Lwowie „Pamiętnik Lwowski” (1816-1819) wydawany nakładem Karola Wilda. Było to pierwsze tego rodzaju pismo we wschodniej części Galicji. Ukazanie się „Pamiętnika Lwowskiego” dokonało się także z inspiracji J. Lelewela, który zdołał skłonić swego kuzyna Brunona Kicińskiego do podjęcia próby aktywizacji polskiej młodzieży, studiującej w zgermanizowanych uczelniach Lwowa. W 1817 r. powstało we Lwowie Towarzystwo Ćwiczącej się Młodzieży w Literaturze Ojczyściej. „Pamiętnik Lwowski” znajdował w tym Towarzystwie oraz innych polskich kołach naukowych i literackich środowisko potencjalnych autorów, a także czytelników¹¹.

Podobna w charakterze, aczkolwiek znacznie mniej serio traktująca swoje posłannictwo, była „Pszczółka Krakowska” (1819-1822) wydawana przez Konstantego Majeranowskiego. Większość publikowanych w „Pszczółce” artykułów stanowiły przekłady z liberalnej prasy francuskiej¹².

---

¹⁰ T. Torosiewicz, *Wyimek z pisma: Rozbiór chemiczny zoły wody słonej drohobickiej, bolechowskiej i starosolskiej, umieszczony w piśmie periodycznym „Repertorium für die Pharmacie” tom 36, wydawanym przez dr Büchnera, radcy nadwornego i profesora chemii w Monachium, „Rozmaitości. Pismo Dodatkowe do Gazety Lwowskiej” 1831, nr 21, s. 164-166; tenże, *Wyciąg z fizyczno-chemicznego rozbioru źródeł mineralnych w Truskawcu. Przekład z rękopisu niemieckiego, „Rozmaitości...”* 1836, nr 15, s. 1-4; tenże, *O źródłach alkalicznych brom i jod w sobie zawierających, niemniej o wodzie żelaznej we wsi Iwonczu w obwodzie sanockim w Galicji. Wyciąg z fizyczno-chemicznego rozbioru tychże źródeł uskutecnionego, „Rozmaitości ...”* 1838, nr 18, s. 1-8.*

¹¹ O inspirującej roli J. Lelewela w tworzeniu czasopism naukowo-literackich pisał J. Michalski w: *Historia nauki polskiej*, Warszawa 1977, t. III, s. 149-150.

¹² Monografię tego czasopisma opracowała M. Romankówna, *„Pszczółka Krakowska” 1819-1822*, Kraków 1939. Informacje o „Pszczółce...” zawiera także praca zbiorowa J. Łojek, J. Myśliński, W. Władysław, *Dzieje prasy polskiej*, Warszawa 1988, s. 33.

Jeśli by pokusić się o porównanie „Miesięcznika Połockiego” ze współczesnymi mu pismami, to nie trudno byłoby dostrzec, że najbardziej pokrewnymi „Miesięcznikowi” były te periodyki, które znajdowały oparcie w środowiskach uczelnianych. Odnosi się wrażenie, że Lelewelowska idea animacji działań naukowych i literackich wśród młodzieży akademickiej i kadry nauczającej znalazła w Połocku żywy oddźwięk. O swego rodzaju intelektualnej bliskości z „Tygodnikiem Wileńskim” i „Pamiętnikiem Lwowskim” świadczą artykuły polemiczne wobec publikacji zamieszczanych w tych czasopismach, pisane przez autorów „Miesięcznika Połockiego”. Z „Tygodnikiem Wileńskim” na przykład spierano się na łamach „Miesięcznika” o przyczyny kasacji zakonu Templariuszy¹³, a z „Pamiętnikiem Lwowskim” o interpretację dziejów starożytnego Egiptu¹⁴.

Akademia niehciana

Brewe kasacyjne, wydane przez papieża Klemensa XIV, zastało jezuitów połockich poza granicami Rzeczypospolitej, co paradoksalnie okazało się dla nich korzystne, gdyż pozwoliło przetrwać w miarę spokojnie aż do restytucji. W rezultacie I rozbioru przyłączono do cesarstwa rosyjskiego, nieomal jednolicie prawosławnego, tereny zasiedlone przez ponad milion trzysta tysięcy ludności katolickiej¹⁵. Oprócz Połocka po wschodniej stronie nowej granicy znalazły się także inne kolegia i szkoły jezuickie (między innymi w Mohylewie, Witebsku, Dyneburgu, Orszy). Był to dla Rosji problem dodatkowo utrudniający proces inkorporacji zagarniętego kraju, toteż decyzję z Rzymu o zniesieniu zakonu jezuitów władze zaborcze postanowiły wykorzystać jako własny atut. Podczas, gdy w Polsce Komisja Edukacji Narodowej reformowała szkolnictwo przejmując jednocześnie dobra pojezuickie, w Rosji zakon ciągle istniał pamiętając wszakże, iż jego losy w każdej chwili zależą od kaprysu carskiej łaski.

---

¹³ W[incenty] B[uczyński], *Rozprawa historyczna o słuszności wyroku, którym zakon Templariuszów był zniesiony, pisana z powodu artykułu o tej materii niedawnemi czasy w „Tygodniku Wileńskim” umieszczonego*, „Miesięcznik Połocki” 1818, t. 3, nr 9, s. 1-14.

¹⁴ J. R. S., *Herodot i Diodor Sycylijski czy są godni wiary w tym, co mówią o dawności monarchii egipskiej; i czy ich powaga większa jest od Mojżesza, jeśli w tym prawodawcy Żydów uważać zechcemy tylko dziejopisa, nie zaś pisarza natchnionego od Boga. Rozprawa napisana przez ... z powodu artykułu: Rzut oka na Egipt, umieszczonego w „Pamiętniku Lwowskim” (n. 3, s. 170)*, „Miesięcznik Połocki” 1818, t. 2, nr 8, s. 219-255.

¹⁵ Taką liczbę ludności katolickiej zamieszkującej tereny zagarnięte przez Rosję w czasie I rozbioru podaje ks. M. Banaszak, *Historia kościoła katolickiego*, t. 3: *Czasy nowożytne 1758-1914*, Warszawa 1991, s. 22.

W pracach podejmowanych z ramienia KEN licznie uczestniczyło duchowieństwo, nie wyłączając byłych jezuitów. Bez trudu można wskazać przykłady ich wybitnego zaangażowania w dzieło reorganizacji obu Szkół Głównych (koronnej w Krakowie, litewskiej w Wilnie) oraz sprawę dostarczenia odpowiednich podręczników, dostosowanych do nowych programów nauczania, z którą starało się uporać Towarzystwo do Ksiąg Elementarnych¹⁶. Wystarczy przywołać dobrze znaną z historii postać sekretarza tego Towarzystwa – jezuitę Grzegorza Piramowicza, który także pełnił funkcję sekretarza KEN. Jezuitą był również Marcin Odlanicki-Poczobut, rektor i reformator Akademii Wileńskiej. Wielu członków tego zakonu zajmowało się dydaktyką zarówno w uniwersytetach, jak też szkołach niższych szczebli.

Gwoli ścisłości dodać tu jednak trzeba, iż obraz współpracy zakonów i KEN nie od razu przedstawiał się tak sielankowo. Kością niezgody stało się bowiem narzucenie zwierzchnictwa uniwersytetów nad wszystkimi pozostałymi szkołami, w tym także nad kolegiami zakonnymi. Wynikającym stąd niesnaskom położyła niebawem kres, na prośbę złożoną przez KEN, Stolica Apostolska¹⁷.

Całkiem odwrotna w tej materii była polityka caratu. W imperium rosyjskim częściowo wdrażano zapożyczony w znacznej mierze od KEN system oświatowy. Dlatego też po trzecim rozbiorze, kiedy Wilno wraz z Uniwersytetem i całym okręgiem szkolnym znalazło się również w tym imperium, zreformowana organizacja szkolnictwa na Litwie została w zasadzie utrzymana. Zrobiono tylko wyjątek dla szkół jezuickich, które funkcjonowały na terenach już wcześniej zagarniętych. Szkoły te wyłączono spod zwierzchności Uniwersytetu. Konflikt był nieunikniony, a w dodatku nie trudno było go podsycać. Niczym innym jak działaniem w tym kierunku było nadanie Kolegium jezuickiemu w Połocku stopnia akademii wraz ze wszystkimi uprawnieniami, przysługującymi uniwersytetom. Nowo-kreowanej akademii zostały podporządkowane szkoły jezuickie w całej Rosji. Zważywszy, że rozkaz w tej sprawie został wydany przez cara Aleksandra I w styczniu 1812 r., a więc w przededniu inwazji Napoleona, łatwo dostrzec, iż posunięcie to posiadało także inny podtekst – chodziło mianowicie o pozyskanie popularności wśród licznej katolickiej szlachty, osiadłej na Ziemiach Zabrzanych.

---

¹⁶ Na temat uczestnictwa jezuitów w pracach Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych pisała I. Stasiewicz-Jasiukowa, *O współpracy jezuicko-pijarskiej w Towarzystwie do Ksiąg Elementarnych. „Concordia parvae res crescunt, discordia vel maximae dilabuntur”*, [w:] *Jezuicka ars historica*. Red. M. Inglot SJ, S. Obirek SJ, Kraków 2001, s. 515-537.

¹⁷ M. Banaszak, *Historia kościoła katolickiego*, t. 3, s. 44.

Obie uczelnie, w Wilnie i w Połocku, założył Stefan Batory i powierzył jezuitom, obie miały te same korzenie i jednakowo dawne tradycje. Ich drogi rozeszły się po kasacie zakonu. Rozbrat pogłębiał się jeszcze na skutek sporu ideowego, toczonego na gruncie filozofii i teologii w niektórych kwestiach niesionych przez intelektualne prądy Oświecenia.

Była więc Akademia Połocka zwalczana jako konkurencyjny dla Uniwersytetu Wileńskiego ośrodek szkolny i jako centrum opozycji wobec liberalnych i materialistycznych kierunków filozofii. Z ocen nie zawsze sprawiedliwych tworzyły się stronnice stereotypy. Przy okazji dostawało się także szlachcie posyłającej synów do szkół jezuickich, którą zaczęto pożytywać za symbol konserwatyizmu i ciemnoty. Powstawaniu takich stereotypów sprzyjał zwłaszcza klimat tendencyjnego urabiania opinii publicznej począwszy od lat dwudziestych XIX w., czyli po ostatecznym usunięciu jezuitów z Rosji.

Na jednomyślność profesorów wileńskich w atakach skierowanych przeciwko jezuitom, „których rozkwit w Połocku stanowił zniewagę dla wszystkich głoszonych w Wilnie wartości obywatelskich, narodowych i filozoficznych”¹⁸ zwrócił uwagę Daniel Beauvois – autor monografii: *Szkolnictwo polskie na ziemiach litewsko-ruskich 1803-1832*. Polem walki były publiczne wystąpienia i prasa. Celowały zwłaszcza w tym względzie satyryczne „Wiadomości Brukowe” (1817-1822), które stanowiły oręż o tyle niebezpieczny, że nie aspirowały do poważnego traktowania zamieszczanych tekstów. Z tego też powodu miały duży, chociaż nie zawsze zamierzony, udział w kreowaniu stereotypów. Dotyczyło to nie tylko Połocka, ale także Krzemieńca, którego również nie oszczędzało zazdrosne o swoją hegemonię Wilno. Pisał o tym Ryszard Przybylski:

Od samego początku Krzemieniec karcony był za zbyt wygórowane ambicje. [...] Wilno przyzwyczało się odrzucać wszystko, co Gimnazjum Wołyńskie mogłoby podnieść na wyższy poziom. [...] Każdą sensowną działalność kulturalną przedstawiano jako pretensjonalne błyskanie i snobistyczne podskoki¹⁹.

Ten sam autor opisał ówczesny mechanizm rozmyślnego tworzenia fałszywych stereotypów:

Wszystko to, co wykrzyczał Worcell w roku 1820 [chodzi o kpiarski artykuł Stanisława Worcella na temat Krzemieńca, opublikowany w „Wiadomościach

---

¹⁸ D. Beauvois, *Lumieres et societe en Europe de l'est: l'Universite de Vilna et les ecoles polonaises de l'Empire Russe (1803-1832)*. Lille-Paris 1977. Przekład z języka francuskiego I. Kania. Polskie wydanie: *Szkolnictwo polskie na ziemiach litewsko-ruskich 1803-1832*. Lublin 1991, t. I: *Uniwersytet Wileński*, s. 155.

¹⁹ R. Przybylski, *Krzemieniec. Opowieść o rozsądku zwyciężonych*, Warszawa 2003, s. 136.

Brukowych”] zostało powtórzone później w latach czterdziestych podczas wścieklej krytyki Krzemieńca, wyraźnie inspirowanej przez władze rosyjskie poirytowane niegasnącym kultem Liceum. Rozpoczął ją sławetny fragment w *Mieszaninach obyczajowych* (1841) Henryka Rzewuskiego, po którym natchmiasz odezwała się tzw. Koteria Petersburska, grupa nadgorliwych kolaborantów, nazywana, chyba przez grzeczność, formacją konserwatystów²⁰.

Późniejsza historiografia skłonna była raczej gloryfikować niż deprecjonować dorobek naukowy i kulturalny Wilna i Krzemieńca. Z Połockiem było odwrotnie. Funkcjonująca zaledwie osiem lat Akademia nie zdołała widocznie wykształcić dostatecznej liczby obrońców swojego dobrego imienia. A przecież wśród absolwentów Połocka nie brakowało postaci bardzo wybitnych. Przypomnijmy chociażby Maksymiliana Ryłło (1802-1848) – misjonarza-jezuitę, uwiecznionego w literaturze, który poza inną bogatą działalnością prowadził prace archeologiczne w Niniwie i którego kolekcja pisma klinowego ofiarowana papieżowi Grzegorzowi XVI dała początek Muzeum Etruskiemu w Watykanie²¹.

Gdy w latach dwudziestych XIX wieku krytykowano w Wilnie Akademię Połocką, nie zdawano sobie jeszcze sprawy, że jej likwidacja była pierwszym akordem konsekwentnie realizowanego procesu unicestwiania nauki i szkolnictwa polskiego w zaborze rosyjskim. Przeciwnie. Zamknięcie Akademii przyjęto z satysfakcją tym większą, że władze rosyjskie uczelnię w Połocku przekazały pijarom i poddały kuratelii Uniwersytetu w Wilnie. Mimo coraz wyraźniejszych symptomów nikt wówczas nie chciał przypuszczać, iż niebawem los Akademii Połockiej podzieli także Uniwersytet Wileński oraz wszystkie wyższe uczelnie na Litwie i w Królestwie. Potrzebnego pretekstu dostarczyło powstanie listopadowe.

Mity i fakty

Po kongresie wiedeńskim karta jezuicka jako atut w wewnętrznej polityce rosyjskiej nie tylko przestała być potrzebna, ale z wielu względów, wśród których niemałą rolę odegrały aspiracje prawosławnej cerkwi – stała się wręcz uciążliwa. Toteż zaledwie kilka miesięcy później Aleksander I wydał rozkaz zamknięcia Collegium Nobilium i Kurii Generalnej w Petersburgu. Collegium Nobilium było szkołą elitarną, w której kształciła się katolicka młodzież pochodzenia szlacheckiego. Przyczyną niełaski było obarczenie tej

²⁰ Tamże, s. 139.

²¹ Opis i fotografie kolekcji wykopalisk z Niniwy zebranej przez ojca Maksymiliana Ryłło i ofiarowanej papieżowi zawiera monografia – J. S. Pasierb, M. Janocha, *Polonica artystyczne w zbiorach watykańskich*, Gdańsk 2000, s. 259-264.

szkoły odpowiedzialnością za polonizację arystokracji rosyjskiej. Absurdalność tego zarzutu mogła się chyba tylko równać ze stylem, w jakim przeprowadzono likwidację Collegium. Rozkaz w tej sprawie został podpisany 20 grudnia 1815 r., a już następnej nocy jezuici pod zbrojną eskortą zostali wywiezieni z Petersburga. Wolno im było zabrać tylko rzeczy osobiste. Na miejscu pozostawiono jedynie rektora i prokuratora, zapewne w celu zachowania pozorów legalizmu podczas przejmowania ogromnej wartości mienia w postaci nieruchomości oraz wyposażenia pracowni naukowych, zbiorów bibliotecznych, obrazów, sprzętów kościelnych itp.²²

W zupełnie analogiczny sposób, w nocy i niespodziewanie, została zamknięta Akademia Połocka. Jedyna różnica, że majątek zagarnięty tym razem był o wiele większy²³. Rozporządzenie nakazujące wydalenie jezuitów i zabraniające im wstępu na terytorium całej monarchii rosyjskiej zostało wydane dnia 25 marca 1820 r. Bezpośrednio po tej dacie przejęto wszystkie szkoły jezuickie, z których część pozostawiono przekazując ich prowadzenie innym zakonom i formalnie podporządkowano Uniwersytetowi Wileńskiemu. Jednocześnie intensywnie prowadzono wymierzoną przeciwko jezuitom akcję propagandową, uzasadniającą te działania. Wtedy to urobiono stereotyp o kompromitująco niskim poziomie nauczania w szkołach jezuickich wszystkich szczebli. Retrospektywna weryfikacja takiego stereotypu jest bardzo trudna, gdyż wymaga oddzielnych, specjalistycznych badań. To wyjaśnia jego trwałość, która w piśarstwie historycznym przejawia się zbyt mało krytycznym powtarzaniem opinii wyrażonych przez poprzedników.

Zarzut złego kształcenia, stawiany tak ochoczo Akademii Połockiej, musi wydać się wątpliwej wartości w świetle dostępnych materiałów źródłowych. Z dokumentów opublikowanych przez J.M. Giżyckiego²⁴ wynika, że zgodnie z rozporządzeniem carskim z dnia 12 stycznia 1812 r. w Akademii Połockiej miały być wykładane wszystkie nauki uniwersyteckie z wyjątkiem medycyny i prawa kryminalnego. W skład Akademii miały wchodzić trzy fakultety: 1) Fakultet Języków; 2) Nauk wyzwolonych oraz naturalnych i cywilnych umiejętności; 3) Teologii.

Na Fakultecie Języków program przewidywał naukę francuskiego, niemieckiego, rosyjskiego, łaciny, greki i hebrajskiego. Fakultet Nauk wyzwolonych

---

²² I. Kadulska, *Kulturowa misja Akademii Połockiej na Białej Rusi. Pierwsza podróż do źródeł*, [w:] *Jezuicka ars historica...*, s. 248-249.

²³ Tamże, s. 246-253 oraz W. Kaczorowski, R. Sękowski, *Drukarnia połocka w latach 1787-1820. Problemy badawcze i próba odtworzenia produkcji wydawniczej*, [w:] *Jezuicka ars historica...*, s. 219.

²⁴ J.M. Giżycki, *Materiały do dziejów Akademii Połockiej i szkół od niej zależnych*, Kraków 1905.

lonych obejmował „sztukę rymotwórczą; krasomówstwo; filozofię moralną; logikę; metafizykę; fizykę ogólną, szczegółową i eksperymentalną; chemię; matematykę; architekturę cywilną i wojenną; prawo natury; prawo partykularne i prawo rzymskie cywilne; historię naturalną; historię powszechną”. Fakultet Teologii prowadził nauczanie w zakresie „teologii dogmatycznej; teologii moralnej; Pisma Świętego; prawa kanonicznego; historii kościelnej”²⁵

Po kilku latach zakres nauczania uległ znacznemu rozszerzeniu, co zostało odnotowane w 1818 r. w „Miesięczniku Połockim”. Czytamy tam:

...Akademia [...] składa się ze trzech oddziałów: 1) Oddział nauk teologicznych: w tym dają się nauki Teologii dogmatycznej, Teologii moralnej, Pisma świętego, Prawa kościelnego i Historii kościelnej z Jeografią hierarchiczną. Oddział ten liczy czterech profesorów, z których pospolicie profesor Teologii moralnej wykłada oraz Pismo S., a profesor Prawa kościelnego uczy też Historii kościelnej. 2) Oddział nauk filozoficznych i wyzwolonych na cztery klasy rozłożony. W klasie pierwszej daje się Logika, Dialektyka, Metafizyka, Filozofia moralna z Prawem natury i narodów, Ekonomia i Jeografia polityczna, Jeometria i Solidometria²⁶, Zoologia. W klasie drugiej daje się Fizyka powszechna i szczególna, teoretyczna i doświadczająca, Chemia, Trygonometria płaska i kulista, Mineralogia. W klasie trzeciej Przecięcia koniczne²⁷ i rachunek nieskończonych, Matematyka wyższa stosowana, Astronomia, Architektura cywilna i militarna, Botanika. W klasie czwartej Rymotwórstwo, Krasomówstwo, Wymowa kościelna, Prawo powszechne i szczególne rosyjskie z Dyplomatyką, Historia powszechna. Ten oddział liczy profesorów ośmiu. 3) Oddział języków i literatury, zawiera w sobie literaturę hebrajską, arabską, syryjską, grecką, łacińską, rosyjską, polską, francuską, włoską i niemiecką. Ten oddział liczy siedmiu profesorów.

Akademia ma rząd swój składający się z Rektora, trzech Dziekanów; czterech Konsultorów i Sekretarza; także komitet cenzury złożony z trzech Cenzorów i Sekretarza. Dwie biblioteki, jedną w różnych obcych językach, więcej 30 000 ksiąg zawierającą; a drugą z samych tylko pisarzy polskich świeżo założoną; obie biblioteki mają osobnego Bibliotekarza i pomocników. Zbiory do nauk potrzebnymi dostatecznie Akademia jest opatrzona; prócz bowiem licznego zbioru machin fizycznych i narzędzi matematycznych, ma w swoim muzeum laboratorium chemiczne, gabinet historii naturalnej, szczególnie mineralogiczny i zoologiczny w konchach; zbiór medalów, zbiór architektonicznych modeli, galerię obrazów częścią oryginalnych, częścią kopiowanych z oryginałów najślawniejszych malarzy. Nadto ma własną Drukarnię²⁸.

---

²⁵ Tamże, s. 57-60.

²⁶ Dziedzina wiedzy zajmująca się pomiarami gruntów (geodezja).

²⁷ Stożkowe.

²⁸ Cytowany fragment pochodzi z artykułu: *Krótką wiadomość o mieście Połocku*, „Miesięcznik Połocki” 1818, t. 1, s. 166-168.

Programy nauczania realizowane przez kadre profesorską w zakresie poszczególnych dyscyplin naukowych składały się na publikowane w drukarni akademickiej *Zbiory nauk*. Znany i cytowany w literaturze, gdyż przedrukowany w obszernych fragmentach przez J. Giżyckiego²⁹, jest *Zbiór nauk w Akademii Połockiej Towarzystwa Jezusowego*, obowiązujący w okresie od 15 września 1814 r. do 15 lipca 1815 r.³⁰. Według słów Giżyckiego był to jeden z najwcześniej wydanych programów nauczania w Połocku; po nim ukazywały się następne. Ostatni dotyczył roku akademickiego 1819/1820, napisany był po łacinie, miał skrótową formę konspektu i stosowny do tej formy tytuł: *Conspectus studiorum...*³¹. Druk ten w dosłownym brzmieniu został przytoczony w *Materiałach*³² Giżyckiego.

Już chociażby na podstawie tych źródeł, dodatkowo uzupełnionych o drukowane w „Miesięczniku Połockim” sprawozdania z urządzanych okresowo publicznych popisów uczniowskich, można pokusić się o dokonanie oceny zakresu i poziomu nauczania w Połocku. Zagadnieniem tym w odniesieniu do nauk fizyczno-chemicznych zajął się Ignacy Z. Siemion, zainspirowany drobną notatką³³ informującą, że pierwsze wydanie polskojęzycznej wersji *Fizyki* Haüy’a, w tłumaczeniu Alojzego Korzeniowskiego, ukazało się w Połocku w 1802 r. Jak wiadomo – znane jest tylko drugie, wileńskie wydanie tego podręcznika³⁴ z 1806 r.

I.Z. Siemion udowodnił³⁵, że profesorowie połoccy nauczali chemii zaznajamiając słuchaczy z najnowszymi osiągnięciami tej nauki. W procesie kształcenia posługiwali się eksperymentem, co wówczas nie należało do metod powszechnie stosowanych. Rozważania przedstawiane w studenckich wystąpieniach popisowych dotyczyły najbardziej wtedy aktualnych sporów i dyskusji, toczonej na gruncie teorii chemicznych w europejskich ośrod-

²⁹ J.M. Giżycki, *Materiały...*, s. 69-92.

³⁰ Folio, drukowany bez paginacji.

³¹ *Conspectus studiorum in Academia polocensi Societatis Jesu. A 15 Septembris Anni 1819 ad 15 Julii Anni 1820.*

³² J.M. Giżycki, *Materiały...*, s. 92 -108.

³³ Notatka, o której mowa, została zamieszczona w opracowaniu J. Bielińskiego: *Stan nauk matematyczno-fizycznych za czasów Wszechnicy Wileńskiej*. Warszawa 1890, s. 121. Cyt. za I.Z. Siemion, *O recepcji teorii Lavoisiera w Polsce*, „*Analecta*” 1995, R. IV, z. 2(8), s. 145-169.

³⁴ R[éné] J[ust] Haüy, *Traktat początkowy fizyki przez ...*, *dzieło przeznaczone do nauki w liceach francuskich, tłumaczone przez X. Alojzego Korzeniowskiego Zakonu Kazn. Demonstratora fizyki przy Gabinecie Fizycznym XX. Dominikanów Grodzieńskich*. Wilno, u J. Zawadzkiego typografa Imp. Uniw.1806, t. 1-2. [Ryc. 2].

³⁵ I.Z. Siemion, *Wokół nauczania chemii w Akademii Połockiej*, „*Analecta*” 2001, R. X, z. 2 (20), s. 67-79.

T R A K T A T
POCZĄTKOWY
F I Z Y K I,
R - J. H A Ü Y.

PROFESSORA MINERALOGII W MUZEUM HISTORII NATURALNEJ, INSTYTUTU NARODOWEGO UMIEIĘTNOŚCI I SZTUK, TOWARZYSTW, BADACZOW NATURY BERLINSKIEGO, BATAWSKIEGO W HARLEM, MINERALOGII W IENA, HONOROWEGO W UNIWERSYTECIE IMPERATORSKIM WILENSKIM, CZŁONKA, etc. etc.

DZIEŁO PRZEZNACZONE DLA NAUKI
W LYCEACH FRANCUSKICH.

T Ł U M A C Z O N E

PRZEZ

X. ALOYZEGO KORZENIEWSKIEGO

ZAKONU KAZN. DEMONSTRATORA FIZYKI PRZY GABINECIE FIZYCZNYM XX. DOMINIKANÓW GRODZIENSKICH.

2 Tom. in 8, z 24 Tablicami zawierającymi 157 Figur.

TOM PIERWSZY.

---

w W I L N I E,

U JOZEFA ZAWADZKIEGO TYPOGRAFA IMPERATORSKIEGO
UNIWERSYTETU.

ROKU 1806.

kach akademickich. Podczas popisów młodzi prelegenci uatrakcyjniali wykład efektownymi doświadczeniami, które musiały być wcześniej starannie przygotowane w laboratorium.

Do takich spornych kwestii poruszanych w popisach należała na przykład zagadka istnienia kwasów beztlenowych. Zgoda na tego rodzaju związki stanowiła bowiem zaprzeczenie lavoisierowskiej teorii spalania, która całkiem niedawno przecież i nie bez trudu zdobyła pole w walce z teorią flogistonową G.E. Stahl'a. Z problemem kwasów beztlenowych wiązały się bezpośrednio wątpliwości czy chlor należy zaliczyć do pierwiastków, czy też substancji złożonych. Rzecznikiem pierwszej ewentualności był H. Davy, drugiej zaś J.J. Berzelius. Spór na ten temat podzielił chemików na dwa obozy i trwał w Europie przez ponad dziesięć lat.

Analiza programów nauczania oraz wystąpień popisowych dotyczących chemii wskazuje, że poziom i sposób nauczania tego przedmiotu w Połocku nie odbiegał od wzorców wileńskich. Być może nawet korzystano w Połocku z tych samych co w Wilnie podręczników. Wydaje się to wielce prawdopodobne zważywszy, iż używane w „Miesięczniku Połockim” nazewnictwo chemiczne jest tożsame z nomenklaturą wprowadzoną do polskich szkół przez Jędrzeja Śniadeckiego.

Założenia programowe „Miesięcznika Połockiego”

Kiedy w Akademii Połockiej rozpoczęto z inicjatywy rektora tej uczelni – Rajmunda Brzozowskiego³⁶ – wydawanie własnego czasopisma, aura carskiej niełaski wobec jezuitów była aż nadto wyczuwalna. I było to zgodne z powtarzаныmi przez zdroworoządkowych lojalistów słowami: „cokolwiek dano z łaski – dano *vae victis*”. Na nic nie zdał się lojalizm wobec Aleksandra I akcentowany w Połocku tak, jak i później nie pomogły wiernopoddańcze hołdy składane carowi przy różnych okazjach w Wilnie i Krzemieńcu³⁷.

Pierwszy numer „Miesięcznika Połockiego” zaczęto przygotowywać do druku pod koniec 1817 r., jakby w odpowiedzi na rozporządzenie cara Aleksan-

³⁶ Rajmund Brzozowski (1763-1848). Jezuita, rektor Akademii Połockiej w latach 1817-1820. Profesor retoryki, filozofii i matematyki, później także teologii, prawa kanonicznego i Pisma Św. W rękopisie zostawił *Słownik pisarzy polskich*, którego fragment (od A do E) znajduje się w Bibliotece Watykańskiej. [Ta oraz następne informacje biograficzne dotyczące jezuitów zostały napisane na podstawie: *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564-1995*. Oprac. L. Grzebień SJ przy współpracy zespołu jezuitów, Kraków 1996].

³⁷ Zagadnieniu postawy wobec caratu władz polskich uczelni pod zaborem rosyjskim poświęcił Ryszard Przybylski cały rozdział książki: *Krzemieńiec. Opowieść o rozsądku zwyciężonych*, Warszawa 2003, s. 44-56.

dra I zakazujące przyjmowania do szkół jezuickich młodzieży innych wyznań niż rzymsko-katolickie. Czasopismo wolne było od tego rodzaju ograniczeń; podlegało jedynie cenzurze. Pragnienie szerokiego oddziaływania edukacyjnego było wyraźnie czytelne w *Przemowie*³⁸ rozpoczynającej edycję „Miesięcznika”. Podkreślono tam znaczenie wydawnictw periodycznych jako skarbnicy wiadomości naukowych i literackich, podawanych w krótkiej, ciekawej i przystępnej formie. Ambicją połockich autorów było „serce i rozum przystojnie i pożytecznie zabawić aby zjednać powagę u publiczności, aby ona pisma ich chętnie czytała i aby to co czyta było dla niej korzystnym”³⁹. Toteż tworzone przez nich czasopismo nie mogło mieć charakteru specjalistycznego i wąskiej tematyki. Przeciwnie – wzorem innych wydawnictw krajowych „do jednej wyłącznie materii ani siebie, ani też publiczności przywiązywać nie chcieli”⁴⁰. Zapowiadali natomiast artykuły dotyczące literatury i nauk wyzwolonych; zagadnień moralno-filozoficznych; nauk matematyczno-fizycznych; historii; krytycznego rozbioru dzieł oraz wiadomości literackich. *Przemowa* kończyła się prośbą do czytelników o nadsyłanie do redakcji prac naukowych, które jeśli będą odpowiadały stawianym wymogom, zostaną opublikowane. „Miesięcznik Połocki” redagowany był przez kilkusobowy zespół profesorów Akademii, do którego należeli: Wincenty Buczyński⁴¹, Ignacy Iwicki⁴², Jakub Condrau⁴³, Jan Roothaan⁴⁴ i Jozafat Zaleski⁴⁵.

---

³⁸ *Przemowa*, „Miesięcznik Połocki” 1818, t. 1, nr 1, s. 1-7.

³⁹ Tamże, s. 3.

⁴⁰ Tamże, s. 4.

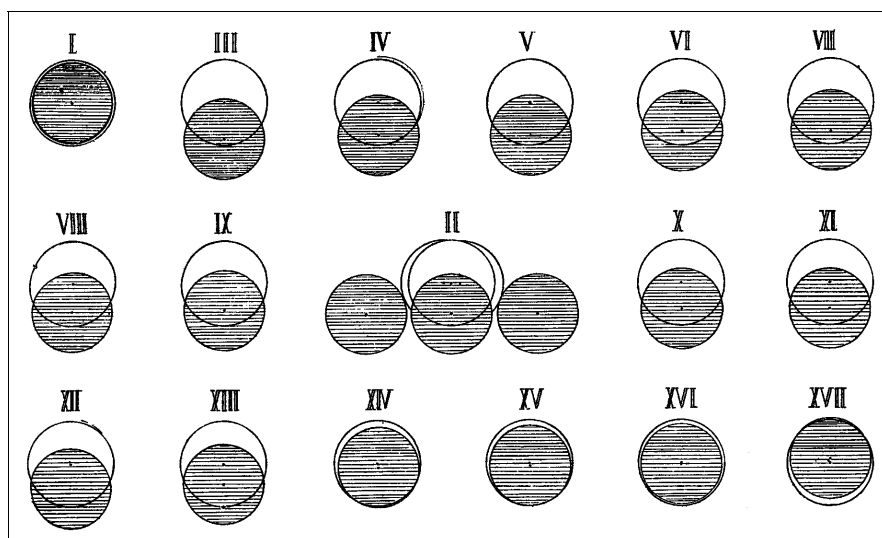
⁴¹ Wincenty Buczyński (1789-1853). Jezuita, profesor poetyki i retoryki. Od 1819 r. wykładał również prawo natury, ekonomię i historię. Po usunięciu jezuitów z Rosji w 1820 r. nauczał w Tarnopolu, Nowym Sączu, Grazu i Linzu. Gdy rozwiązano zakon jezuitów w Austrii (1848) wyjechał do Belgii, gdzie spędził resztę życia.

⁴² Ignacy Iwicki (1783-1823). Jezuita, w Akademii Połockiej wykładał retorykę, poetykę i historię powszechną.

⁴³ Jakub Condrau (1779-1837). Jezuita, profesor matematyki, mechaniki, fizyki i botaniki, autor podręczników geometrii i trygonometrii. Od 1821 r. w Galicji. Był profesorem nauk przyrodniczych w Tarnopolu, gdzie zorganizował gabinet historii naturalnej.

⁴⁴ Jan Filip Roothaan (1779-1837). Jezuita, pisarz teologiczny, studiował teologię w Połocku, był profesorem retoryki i poetyki w Puszy i Orszy. Po 1820 r. wyjechał do Włoch i Szwajcarii. W latach 1823-29 był rektorem w Turynie, poczym został wybrany generałem zakonu jezuitów, którym kierował przez następne 23 lata. Rozwijał i reformował szkolnictwo jezuickie w wielu krajach. W 1832 r. ogłosił nowe *Ratio studiorum*. Opiekował się emigrantami polskimi.

⁴⁵ Jozafat Zaleski (1785-1868). Jezuita. W latach 1809-14 był profesorem gramatyki i języka francuskiego w Petersburgu. W Połocku wykładał prawo cywilne i historię powszechną. Po usunięciu jezuitów z Rosji przeniósł się do Galicji. Uczył w Tarnopolu i Nowym Sączu.

Ryc. 3. Tablica objaśniająca różne fazy zaćmienia słońca i księżyca. Ilustracja do artykułu: *Uwiadomienie o zaćmieniu Księżyca i Słońca przypadającym w miesiącu kwietniu roku bieżącego*, „Miesięcznik Połocki”, 1818, t. 1, nr 2, s. 133-136. Ze zbiorów BNKJ w Krakowie

Przez cały 1818 rok „Miesięcznik Połocki” ukazywał się regularnie. Wyszło wtedy 12 numerów tworzących łącznie trzy tomy z oddzielnymi kartami tytułowymi, spisami treści, erratą i oddzielną dla każdego tomu paginacją. W roku następnym „Miesięcznik” nie ukazywał się. Czytelnicy pisma zostali o tym fakcie w porę uprzedzeni za pośrednictwem ogłoszenia, zamieszczonego w numerze październikowym. Treść ogłoszenia była następująca:

Drukarnia połocka dość szczupła, a do tego będąc zajęta drukowaniem ksiąg elementarnych i innych koniecznie potrzebnych, musi z końcem bieżącego roku zaprzestać na czas niejaki wydawania periodycznego pisma; o czym oznajmuje publiczności zapobiegając, aby prenumeraty na to pismo nie składano. Jeśli zaś później dozwolą jej okoliczności co podobnego przedsięwziąć, nie zaniecha tego wcześniej ogłosić⁴⁶.

Kolejny, czwarty tom ukazał się na początku roku 1820. Był niekompletny. Składał się z dwóch zaledwie numerów poprzedzonych *Wstępem*. W tekście *Wstępu* uderza fragment dotyczący krytyki. Pełne gorczy słowa świadczą dobitnie, iż ataki na połockich jezuitów musiały się wtedy bardzo nasilić:

⁴⁶ *Ogłoszenie*, „Miesięcznik Połocki” 1818, t. 3, nr 10, s. 152.

Co się krytyki dotyczy, tego oni [wydawcy „Miesięcznika”] są zdania, że ogólne przygany bez wyszczególnienia osobnych przywar nie są krytyką, lecz raczej potwarzą; przetoż i sami nigdy się jej nie dopuszczą i tym, którzy na nich tej broni użyją, chyba bardzo rzadko i to z potrzeby, odpowiadać będą⁴⁷.

Równie gorzką wymowę miał artykuł otwierający pierwszy numer pisma z roku 1820. Była to znamienna rozprawa *O krytyce*⁴⁸ Ignacego Iwickiego.

Problematyka i autorzy

W porównaniu z innymi polskimi periodykami o charakterze naukowo-literackim, wydawanymi w drugiej dekadzie XIX stulecia, „Miesięcznik Połocki” odznaczał się stosunkowo dużą liczbą publikacji oryginalnych. W większości poruszane były sprawy i zagadnienia wchodzące w zakres szeroko pojętej humanistyki. Wiele uwagi poświęcono retoryce i poezji, sięgając przy tym chętnie do wzorców starożytnych. Była takim wzorcem na przykład sztuka rymotwórcza Horacjusza, o której pisał Rajmund Brzozowski; albo znaczenie języka greckiego w rozwoju nauki, o czym przekonywał P. Hawryłowicz⁴⁹. Jednakże z większą bodaj troską dbano o umiejętność pięknego posługiwania się językiem polskim. Świadczy o tym tematyka zagajenia⁵⁰ wygłoszonego na publicznym posiedzeniu Akademii przez rektora R. Brzozowskiego, a także pionierski przekład z greki na język polski tragedii Eurypidesa *Orestes*, dokonany przez J. Mihanowicza⁵¹. Drukowano

---

⁴⁷ *Wstęp*, „Miesięcznik Połocki” 1820, t. 4, nr 1, s. 1-2.

⁴⁸ I[gnacy] I[wicki], *O krytyce* przez..., „Miesięcznik Połocki” 1820, t. 4, nr 1, s. 3-18.

⁴⁹ Piotr Hawryłowicz (1791-1854). Jezuita, profesor języka i literatury greckiej oraz poetyki i retoryki w Połocku. Po usunięciu jezuitów z Rosji uczył języka greckiego, niemieckiego i filozofii w szkołach jezuickich w Galicji. Opublikował tłumaczenie Księgi Św. Jana Chryzostoma, *O kapłaństwie*. W rękopisie zostały jego przekłady trzech ksiąg Tocydydesa.

⁵⁰ [Rajmund Brzozowski], *Zagajenie czytane na publicznym posiedzeniu od rektora Akademii 16 września roku 1818. O sposobie zatrzymania i rozszerzenia zdrowego smaku mowy i wymowy ojczystej*, „Miesięcznik Połocki” 1818, t. 3, nr 10, s. 73-85.

⁵¹ Jan Mihanowicz (1783-1814). Jezuita, ukończył Kolegium w Połocku, był profesorem poetyki i retoryki w Witebsku, później wychowawcą w konwiktie połockim i profesorem architektury. Poza *Orestesem* przełożył na język polski także inne utwory Eurypidesa oraz łacińską sztukę Gabriela Le Jay, *Józef w Egipcie*. Teksty te pozostały w rękopisie. W Archiwum Towarzystwa Jezusowego w Krakowie znajduje się rękopis utworu poetyckiego J. Mihanowicza, *Podróż XX Jezuitów z Połocka do północnej Rosji w 1812*.

w „Miesięczniku” również poezję współczesną, głównie autorstwa J. Morelowskiego⁵² i A. Czarnockiego⁵³.

Niemąlo miejsca poświęcano rozważaniom filozoficznym i etyce, ale prace z tego zakresu miały przeważnie posmak dydaktyczny. Moralizatorski najczęściej głos w tych sprawach zabierali księża F.K. Stachowski⁵⁴, I. Iwicki oraz F.K. Czarnocki⁵⁵. Realizacji celów dydaktycznych w jakiejś mierze sprzyjało również zamieszczanie artykułów biograficznych, poświęconych wybitnym i godnym naśladowania postaciom, pisanych zwłaszcza przez F.K. Stachowskiego i D. Richardota⁵⁶. Jan Rozaven natomiast był autorem bardzo interesującej rozprawy⁵⁷ z dziedziny pedagogiki. Rozprawa ta, podzielona na cztery obszerne fragmenty, została opublikowana w kolejnych numerach „Miesięcznika”.

Były też w „Miesięczniku” oryginalne artykuły zawierające wiadomości historyczno-krajoznawcze oraz doniesienia z odbywanych w dalekiej stronie podróży. Najpoważniejszą pozycję z tego zakresu stanowiło drukowane w trzech odcinkach opracowanie, dotyczące położenia geograficznego i dziejów Połocka, uwzględniające także czynniki klimatyczne oraz zmieniające się w czasie uwarunkowania demograficzne, gospodarcze, polityczne, kulturalne, oświatowe itp. Swego rodzaju uzupełnieniem wiedzy na temat Połocka był artykuł o działającym tam i szczącym się dawnymi tradycjami Konwikcie Jezuickim, opisujący szczegółowo program, tryb oraz warunki kształ-

---

⁵² Józef Morelowski (1777-1845). Jezuita, w Połocku studiował filozofię i teologię; był profesorem języka francuskiego, poetyki i retoryki kolejno w Mścisławiu, Mohylewie, Orszy, Połocku, Petersburgu. Po 1820 r. w Galicji. Był poetą patriotycznym. Po jego śmierci ukazał się w Poznaniu zbiór jego utworów zatytułowany: *Poezje*. Później wydany został tom *Wiersze Józefa Morelowskiego*. Opracowała E. Aleksandrowska, Wrocław 1983.

⁵³ Augustyn Czarnocki (1788-1848). Jezuita, ukończył Kolegium w Połocku, później był profesorem retoryki w Połocku i Użwałdzie. Po usunięciu jezuitów z Rosji pracował w prowincji Rzymskiej jako profesor filozofii w Viterbo i Forli.

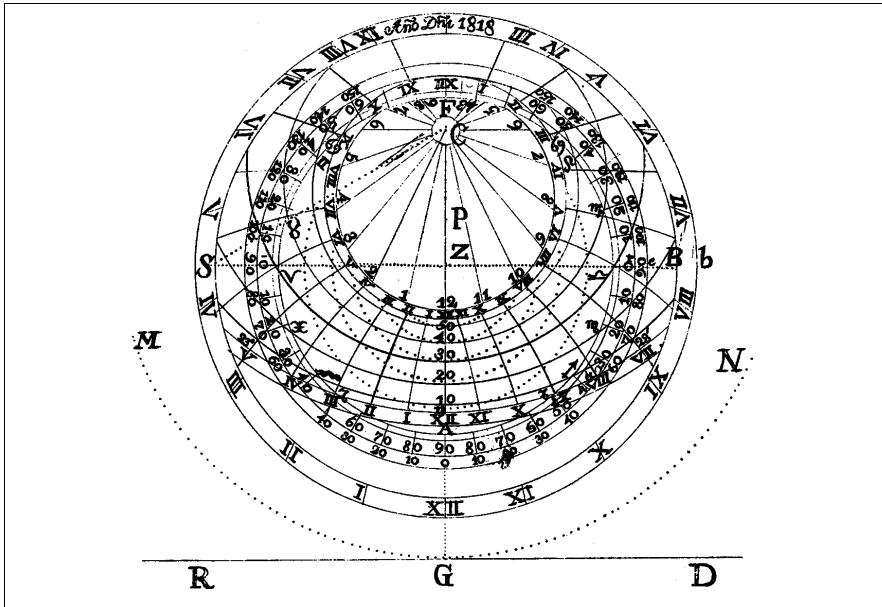
⁵⁴ Franciszek Ksawery Stachowski (1790-1850). Jezuita, studiował w Połocku filozofię i teologię, później był profesorem języka niemieckiego i francuskiego w Petersburgu, a następnie retoryki w Połocku. Po 1820 r. wyjechał na kilka lat do Irlandii, poczym osiadł w Galicji. Otrzymał dymisję z zakonu został profesorem Uniwersytetu Krakowskiego.

⁵⁵ Franciszek Ksawery Czarnocki (1793-1823). Jezuita, profesor poetyki i retoryki w Mścisławiu i Mohylewie. Po wyrzuceniu jezuitów z Rosji wyjechał do Francji.

⁵⁶ Dezydery Richardot (1769-1849). Jezuita, studiował w Seminarium Duchownym w Paryżu, a następnie na Sorbonie. Później odbył studia teologiczne w Połocku. Był profesorem historii powszechnej i kościelnej oraz języka i literatury francuskiej. Był autorem podręczników historii starożytnej.

⁵⁷ J[an] R[ozaven], *Uwagi nad wychowaniem młodzieży przez X...* „Miesięcznik Połocki” 1818, t. 1, nr 2, s. 93-107; nr 3, s. 180-193; nr 4, s. 227-243.

cenia i wychowania młodzieży w tej szacownej placówce. Nie mniej interesującą lekturę stanowią trzy listy pisane z odległych zakątków Azji: M. Kamińskiego⁵⁸ z Tomska; J. Suryna⁵⁹ relacjonujący podróż z Mozdoku przez góry Kaukazu do Tifflis; oraz T. Maszewskiego⁶⁰ podróżującego z Irkucka do Nerczyńska.

Ryc. 4. Ilustracja objaśniająca zasady działania kompasu opisanego w artykule J. Condrau, *Opisanie rzadkiego Kompas...*, „Miesięcznik Połocki” t. 3, 1818, s. 214-232. Ze zbiorów BNKJ w Krakowie

Bardzo cennymi publikacjami zamieszczonymi w „Miesięczniku Połockim” były edycje unikatowych rękopisów, znajdujących się wówczas w zasobach Biblioteki Akademickiej. W krótkim okresie ukazywania się tego czasopisma zdołano ogłosić drukiem listy Filipa Padniewskiego do króla

⁵⁸ Marceł Kamiński (1778-1845). Jezuita, studiował w Połocku, profesor retoryki i poetyki w Mścislawiu, później misjonarz w Irkucku na Syberii. Po wygnaniu jezuitów z Rosji był przez cztery lata profesorem teologii w Starej Wsi, poczym wyjechał do Rzymu.

⁵⁹ Józef Suryń (1773-1832). Jezuita, profesor retoryki w Mścislawiu i Połocku, filozofii i matematyki w Witebsku, później misjonarz w Astrachaniu (1806-1820). Po wydaleniu z Rosji przebywał w Galicji. W rękopisie pozostawił książkę: *O wychowaniu młodzieży* (Tarnopol 1832).

⁶⁰ Tadeusz Maszewski (1781-1843). Jezuita, kształcił się w Połocku. Od 1811 r. był misjonarzem w Irkucku na Syberii. Po wyrzuceniu jezuitów z Rosji przebywał w Galicji.

Zygmunta Augusta (w opracowaniu F.K. Stachowskiego) oraz przygotowane przez P. Hawryłowicza fragmenty rękopisu Stanisława Orzechowskiego z połowy XVI w.

Nauki ścisłe i przyrodnicze były w „Miesięczniku Połockim” skromniej reprezentowane. Nie wdawano się w zawilości teoretyczne ani poważne doniesienia naukowe. Przedstawiano raczej ciekawostki, zwłaszcza odnoszące się do praktycznej codzienności. Przykładem może tu być publikacja na temat impregnacji materiałów budowlanych w celu zapobiegania pożarom, albo artykuł o sposobach postępowania w przypadkach wścieklizny. Na tym tle korzystnie wyróżniało się opracowanie J. Condraua opisujące konstrukcję i zasady działania (wraz z odpowiednim rysunkiem) specjalnego kompasu, przydatnego w astronomii i kartografii.

Poza artykułami wiele informacji naukowych zawierały sprawozdania z popisów akademickich. Dostarczały one przeglądu bogatej problematyki, jaką zajmowano się w uczelni połockiej i świadczyły o dobrej orientacji w najnowszych kierunkach i postępach nauki światowej.

Oddzielnym rodzajem oryginalnych tekstów zamieszczanych w „Miesięczniku” były polemiki podejmowane z rozmaitych powodów. Nie mógł na przykład w Połocku pozostać bez echa wydrukowany w „Pamiętniku Magnetycznym Wileńskim” artykuł C.W. Hufelanda, poświęcony zjawiskom nadprzyrodzonym. Na ten temat ukazały się w „Miesięczniku” aż dwie prace, podpisane P. P. S. Autor używający takich samych inicjałów wytknął następnie błędy⁶¹ zawarte w artykule o Japonii, opublikowanym w „Dzienniku Wileńskim”. W ostatnim, jaki ukazał się numerze „Miesięcznika” dzielił się uwagami o Templariuszach autor podpisujący się literami K. S. (prawdopodobnie był to Karol Snarski⁶²) sprowokowany sztuką wystawianą w warszawskim teatrze. Podobne źródło inspiracji miały również drukowane w „Miesięczniku” recenzje. Czasem przybierały one ton bardzo surowy, jak na przykład tekst⁶³ podpisany inicjałami X. F. N. G., ostrzegający przed lekturą *Historii powszechnej* autorstwa J.M. Schröka.

---

⁶¹ P.P.S., *Rozprawa o przyczynach prześladowania chrześcijan w Cesarstwie Japońskim*, „Miesięcznik Połocki” 1818, t. 1, nr 3, s. 201-216. W przypisie odnoszącym się do tytułu została zawarta informacja, że w „Dzienniku Wileńskim” (styczeń 1818, s. 43) ukazał się artykuł o Japonii, zawierający wiele błędów i nieścisłości.

⁶² Karol Snarski (1779-1862). Jezuita, studiował w Połocku filozofię i teologię. Po wygnaniu z Rosji przebywał w Galicji.

⁶³ X.F.N.G., *Ostrzeżenie czytelnika Historii powszechnej J. M. Schroeka z niemieckiego po polsku we 3ch tomikach 1813 i 1814 roku w Wilnie wydanej, przekładania X. Pawła Kotowskiego S. P.* „Miesięcznik Połocki” 1818, t. 2, nr 5, s. 20-29.

MIESIĘCZNIK
P O Ł O C K I.

T o m I.

R o k 1 8 1 8.

Quid verum atque decens curo' & rogo, & omnia in hoc
sum. *Horatius I. Ep. 1.*

---

w P O Ł O C K U
W D R U K A R N I A K A D E M I C K I E J.

Od czasu do czasu na łamach „Miesięcznika” gościły przekłady z obcych wydawnictw, najczęściej francuskich lub niemieckich. Nie zawsze były to teksty wysokich lotów. Jako przykład posłużyć tu może francuskie opowiadanie: *Rélation concernant les événements, qui sont arrivés a un laboureur de la Beauce*, które w polskim tłumaczeniu Konstantyna Żebrowskiego zostało w odcinkach wydrukowane w tomie trzecim „Miesięcznika”. Pojawiały się także przekłady artykułów prasowych, zaczerpniętych z obcojęzycznych periodyków. Wśród cytowanych w „Miesięczniku Połockim” tytułów znajdowały się: „Museum des Neuesten und Wissenswürdigsten”, von S.F. Hermstädta, „Annales Philosophiques Morales et Littéraires”, „Le Spectateur Français” i inne.

„Miesięcznik Połocki” stanowi obecnie rzadkość bibliograficzną. Zaliczany jest do cymeliów. W przywoływanym już wcześniej artykule o drukarni połockiej, pióra W. Kaczorowskiego i R. Sękowskiego zawarta jest informacja, że pojedyncze numery tego wydawnictwa posiada w Polsce zaledwie 10 bibliotek, ale żadna nie posiada kompletu⁶⁴. Na szczęście informacja ta nie do końca jest prawdziwa. Wszystkie numery „Miesięcznika Połockiego”, zebrane w czterech tomach, znajdują się bowiem w Bibliotece Narodowej w Warszawie. Egzemplarze archiwalne udostępniane są tylko w przypadkach całkiem wyjątkowych, można natomiast korzystać z ich mikrofilmowej kopii. Komplet czasopisma posiada też Biblioteka Naukowa Księży Jezuitów (BNKJ) w Krakowie.

---

⁶⁴ W. Kaczorowski, R. Sękowski, *Drukarnia połocka w latach 1787-1820. Problemy badawcze i próba odtworzenia produkcji wydawniczej*, [w:] *Jezuicka ars historica*. Red. M. Inglot SJ, S. Obirek SJ, Kraków 2001, s. 238.

Bibliografia zawartości

I. PUBLIKACJE ORYGINALNE

- [Bouffał Kandyd] K.B., *O wściekliwości (hydrophobia) i o nowym sposobie ratowania zarażonych jadem tej choroby*. 1818, t. 3, nr 9, s. 64-72.
- Buczyński Wincenty, *Na zarzuty Jana Syczyńskiego przeciw obronie poematu X. Muśnickiego pod tytułem Pułtawa odpowiedź X... T. J.* 1818, t. 1, nr 2, s. 113-132.
- [Buczyński Wincenty] W.B., *Rozprawa historyczna o słuszności wyroku, którym zakon Templariuszów był zniesiony, pisana z powodu artykułu o tej materii niedawnemi czasy w „Tygodniku Wileńskim” umieszczonego*. 1818, t. 3, nr 9, s. 1-14.
- [Brzozowski Rajmund], B. T. J., *Rozbiór sztuki rymotwórczej Horacjusza*. 1818, t. 2, nr 7, s. 147-154.
- [Brzozowski Rajmund], *Zagajenie czytane na publicznym posiedzeniu od rektora Akademii 16 września roku 1818. O sposobie zatrzymania i rozszerzenia zdrowego smaku mowy i wymowy ojczystej*. 1818, t. 3, nr 10, s. 73-85.
- [Condrau Jakub], *Opisanie rzadkiego kompasu zwanego (Πανταδείχωνου) przez X ...* 1818, t. 3, nr 11, s. 214-222.
- [Condrau Jakub] J. C., *Opisanie rzadkiego kompasu zwanego (Πανταδείχωνου) przez X... (Dokończenie. Obacz wyżej k. 214)*. 1818, t.3, nr 12, s. 223-232.
- [Condrau Jakub], *Uwiedomienie o zaćmieniu Księżyca i Słońca przypadającym w miesiącu kwietniu roku bieżącego*. 1818, t. 1, nr 2, s. 133-136.
- [Czarnocki Franciszek Ksawery] X. C., *Czy można teologów słusznie obwiniać, że na filozofię 18go wieku powstają? przez ...* 1820, t. 4, nr 1, s. 44-57.
- [Golański Filip Nereusz] X.F.N.G., *Ostrzeżenie czytelnika Historii powszechnej J. M. Schroeka z niemieckiego po polsku we 3ch tomikach 1813 i 1814 roku w Wilnie wydanej, przekładania X. Pawła Kotowskiego S. P.* 1818, t. 2, nr 5, s. 20-29.
- [Hawryłowicz Piotr] P. H., *O potrzebie języka greckiego dla tych, którzy się naukami bawią. Krótka rozprawa napisana przez...* 1818, t. 2, nr 8, s. 282-292.
- [Hawryłowicz Piotr] X. P. H., *Wyjątki z mowy X. Stan. Orzechowskiego w ojczystym języku napisanej, znajdującej się w starożytnym rękopiśmie, należącym do Biblioteki Akad. Połoc. Tow. Jezusowego, przez ...* 1820, t. 4, nr 2, s. 143-150.

- Hołdziewski Karol, *Wiadomość o mieście Kosarzewie*. 1818, t. 3, nr 11, s. 212-214.
- [Iwicki Ignacy] I.I., *O krytyce przez ...* 1820, t. 4, nr 1, s. 3-18.
- [Iwicki Ignacy] I.I., *Rozprawa, w której się dowodzi, iż ludzie zepsutych obyczajów we względzie nauk moralnych dobrymi pisarzami być nie mogą, napisana przez ...* 1818, t. 3, nr 12, s. 274-296.
- Kamiński Marcełi, *Wyjątek z listu X. ... T. J. r. 1816 z Tomśka pisanego do J[ózefa] M[orelowskiego]*. 1818, t. 1, nr 1, s. 63-69.
- K.B., *O wściekliwości (hydrophobia) i o nowym sposobie ratowania zarażonych jadem tej choroby*. 1818, t. 3, nr 9, s. 64-72.
- Krassowski Szczepan, *Rozmowa o wynajdowaniu wyrazów nowych w ojczytnej mowie, ułożona przez ... ucznia nauk wyzwolonych*. 1818, t. 2, nr 7, s. 194-207.
- Krótką wiadomość o mieście Połocku*. 1818, t. 1, nr 1, s. 8-19.
- Krótką wiadomość o mieście Połocku. (Dalszy ciąg. Obacz wyżej str. 19)*. 1818, t. 1, nr 2, s. 79-92.
- Krótką wiadomość o mieście Połocku. (Dokończenie. – Obacz wyżej str 92)*. 1818, t. 1, nr 3, s. 155-180.
- Maszewski Tadeusz, *Wyjątek z listu X. ... T. J. opisującego podróż z Irkucka do Nerczyńska*. 1818, t. 2, nr 8, s. 298-306.
- M.P., *Krótką odpowiedź na mowy tyczące się przywrócenia Jezuitów w kantonie fryburskim, których treść i wyjątki w ruskim „Inwalidzie” od nru 247 są umieszczone*. 1818, t. 3, nr 11, s. 202-207.
- Na stary zarzut stara odpowiedź*. 1818, t. 1, nr 4, s. 299-301.
- O przyczynach i skutkach niedowiarstwa. List NN. do przyjaciela*. 1818, t. 3, nr 11, s. 207-212.
- [Piotrowicz Stanisław] P.P.S., *Rozprawa o przyczynach prześladowania chrześcijan w Cesarstwie Japońskim*. 1818, t. 1, nr 3, s. 201-216.
- [Piotrowicz Stanisław] P.P.S., *Rozprawa o skutkach nadprzyrodzonych, z powodu artykułu C. W. Hufelanda, umieszczonego w „Pamiętniku Magnetycznym Wileńskim” (n. VIII, s. 344) pod pytaniem: Co jest nadprzyrodzonego? Co jest przeciwne zdrowemu rozsądkowi? napisana przez ...* 1818, t. 1, nr 4, s. 244-274.
- [Piotrowicz Stanisław] P.P.S., *O skutkach nadprzyrodzonych rozprawa druga, z powodu artykułu C.W. Hufelanda, umieszczonego w „Pamiętniku Magnetycznym Wileńskim” (N. VIII, s. 344) pod pytaniami: Co jest nadprzyrodzonego? Co jest przeciwne zdrowemu rozumowi? napisana przez ...* 1818, t. 2, nr 6, s. 75-117.
- Przemowa*. 1818, t. 1, nr 1, s. 1-7.

- Przymierze między dzisiejszą filozofią i religią.* 1818, t. 1, nr 1, s. 58-62.
- [Roothaan Jan Filip] J.F.R., *Uwagi nad uwagami o ludziach stuletnich, umieszczonymi w nrze 123 Ruskiego Inwalida.* 1818, t. 3, nr 11, s. 153-171.
- [Rozaven Jan] J.R.S., *Herodot i Diodor Sycylijski czy są godni wiary w tym co mówią o dawności monarchii egipskiej; i czy ich powaga większa jest od Mojżesza, jeśli w tym prawodawcy Żydów uważać zechcemy tylko dziejopisa, nie zaś pisarza natchnionego od Boga. Rozprawa napisana przez ... z powodu artykułu: Rzut oka na Egipt, umieszczonego w „Pamiętniku Lwowskim” (n. 3, s. 170).* 1818, t. 2, nr 8, s. 219-255.
- [Rozaven Jan] J.R., *Uwagi nad przywróceniem Jezuitów we Fryburgu przez X ...* 1818, t. 3, nr 12, s. 233-258.
- [Rozaven Jan] J.R., *Uwagi nad wychowaniem młodzieży przez X...* 1818, t. 1, nr 2, s. 93-107.
- [Rozaven Jan] J.R., *Uwagi nad wychowaniem młodzieży przez X... (Dalszy ciąg – obacz wyżej str 107).* 1818, t. 1, nr 3, s. 180-193.
- [Rozaven Jan] J.R., *Uwagi nad wychowaniem młodzieży przez X ... (Dalszy ciąg – obacz wyżej str: 193).* 1818, t. 1, nr 4, s. 227-243.
- [Roothaan Jan Filip] J.R., *Uwagi nad wychowaniem młodzieży przez X... (Dokończenie – obacz Miesięcz. T. 1, s. 243).* 1818, t. 2, nr 5, s. 1-19.
- [Rószcyc Dionizy] D.R., *Wiadomość o życiu i pismach X. Nikodema Muśnickiego T. J. z przyłączeniem treści i wyjątków tłumaczonych z jegoż poematu łacińskiego De Christi ab inferis reditu.* 1818, t. 1, nr 1, s. 27-43.
- [Snarski Karol] K.S., *Uwagi o Templariuszach z powodu umieszczonej o nich historycznej wiadomości przed tragedią graną na teatrze a Warszawie d. 13 kwietnia 1819 roku, przez ...* 1820, t. 4, nr 2, s. 79-110.
- Sposób zapobieżenia pożarom przez ujęcie palności materiom do budowy lub sprzętów służącym, przez Pana Kirhhofa doświadczeniem stwierdzony.* 1818, t. 1, nr 2, s. 137-140.
- [Stachowski Franciszek Ksawery], *Krótką wiadomość o życiu i dziełach Filipa Padniewskiego krakowskiego biskupa.* 1818, t. 1, nr 2, s. 140-148.
- [Stachowski Franciszek Ksawery], *Listy Filipa Padniewskiego krakowskiego biskupa pisane do Zygmunta Augusta króla polskiego, wyjęte z rękopisu znajdującego się w bibliotece Akademii Połockiej.* 1818, t. 1, nr 3, s. 217-221.
- [Stachowski Franciszek Ksawery] F.X.S., *O tolerancji przez ...* 1820, t. 4, nr 1, s. 18 – 44.
- [Stachowski Franciszek Ksawery] F.X.S., *Rozbiór dziełka Stanisława Sokolowskiego pod napisem Partitiones Ecclesiasticae.* 1818, t. 1, nr 1, s. 43-53.

- [Stachowski Franciszek Ksawery] F. S., *Wiadomość o monecie znalezionej pod Brześciem Litewskim*. 1820, t. 4, nr 1, s. 76-78.
- Suryn Józef, *List X. ... T. J. opisujący podróż z Mozdoku przez góry kaukaskie ku miastu Tifflis*. 1818, t. 2, nr 7, s. 154-163.
- Uwiedomienie o Konwikcie Połockim Jezuickim*. 1818, t. 2, nr 7, s. 208-218.
- Uwiedomienie o popisach akademików*. 1818, t. 1, nr 1, s. 70-78.
- Uwiedomienie o popisach akademików*. 1818, t. 1, nr 2, s. 148-154.
- Uwiedomienie o popisach akademików*. 1818, t. 1, nr 3, s. 221-226.
- Uwiedomienie o popisach akademików*. 1818, t. 1, nr 4, s. 301-308.
- Wańkiewicz Karol, *Rozprawa o samobójstwie napisana przez ... ucznia filozofii w Akademii Połockiej*. 1818, t. 2, nr 7, s. 172-188.
- Wiadomość o Janie Herbeście i jego Retoryce*. 1818, t. 1, nr 1, s. 53-57.
- Wiadomość o stanie szkół romanowskich*. 1818, t. 3, nr 10, s. 149-151.
- Wiadomość o życiu, pismach i śmierci J. X. Tadeusza Brzozowskiego, generała jezuickiego*. 1820, t. 4, nr 2, s. 110-125.
- Wstęp*. 1820, t. 4, nr 1, s. 1-2.
- X.F.N.G., *Ostrzeżenie czytelnika Historii powszechniej J. M. Schroeka z niemieckiego po polsku we 3ch tomikach 1813 i 1814 roku w Wilnie wydanej, przekładania X. Pawła Kotowskiego S. P.* 1818, t. 2, nr 5, s. 20-29.
- [Zaleski Jozafat], *Rozprawa o potrzebie umiejętności prawa rzymskiego dla prawodawców, czytana na posiedzeniu akademickim 1818, dnia 16 września od X...* 1818, t. 3, nr 10, s. 86-105.
- Żebrowski Donat, *Rozprawa o dwóch pierwszych wysokości źródłach, ułożona i przykładami objaśniona od ..., ucznia nauk wyzwolonych w Akademii Połockiej, na publicznym popisie przez rozmowę ze swoim towarzyszem wykładana*. 1818, t. 2, nr 5, s. 30-63.
- Żebrowski Donat, *Rozprawa o dwóch pierwszych wysokości źródłach, ułożona i przykładami objaśniona od ..., ucznia nauk wyzwolonych w Akademii Połockiej, na publicznym popisie przez rozmowę ze swoim towarzyszem wykładana. (Dokończenie – obacz wyżej str 63)*. 1818, t. 2, nr 6, s. 117-129.

II. PRZEKŁADY

- [Felkierzamb Grzegorz] G. F.: *Wyjątki krótkie z dziełka przez X. Kofflera T. J. napisanego, a przez X. Anzelma Eckarta tegoż zakonu w porządek ułożonego i wydanego na świat pod tytułem: Historyczne opisanie Kochinchiny, przez ...* 1820, t. 4, nr 1, s. 58-71.

- [Felkierzamb Grzegorz] G. F., *Wyjątki krótkie z dziełka przez X. Kofflera T. J. napisanego, a przez X. Anzelma Eckarta tegoż zakonu w porządek ułożonego i wydanego na świat pod tytułem: Historyczne opisanie Kochinchiny, przez ... (Dalszy ciąg – obacz wyżej str. 71)*. 1820, t. 4, nr 2, s. 125-139.
- List pewnego ateusza pisany do teofilantropa czyli miłośnika Boga i ludzkości, wyjęty z dziennika „Annales Philosophiques Morales et Littéraires”*. 1818, t. 2, nr 7, s. 188-194.
- Michaud [Joseph François], *Przestrogi religijno-polityczne od pewnego wielkiego filozofa dane swojemu uczniowi. Wyjątek z dziennika „Spectateur Français” T. V*. 1818, t. 2, nr 8, s. 292 – 298.
- Niedowiarkowie przez własnych ojców opisani*. 1818, t. 3, nr 12, s. 296-300.
- Niezwyčajnej wielkości perła. (Wyjątek z periodycznego pisma: Museum des Neuesten und Wissenswürdigsten, von S. F. Hermbstädt. 11 Bds. 3 Heft. Berlin, 1817)*. 1818, t. 2, nr 5, s. 73-74.
- O stanie wewnętrznej części Afryki. (Wyjątek z periodycznego pisma: Museum des Neuesten und Wissenswürdigsten, von S. F. Hermstädt, 1 Bds, 3 Heft. Berlin, 1817)*. 1818, t. 2, nr 6, s. 131-146.
- Rozmowa między ojcem i guwernerem modnym, wyjęta z pisma periodycznego „Le Spectateur Français”, t. 3, str. 182*. 1818, t. 3, nr 9, s. 59-64.
- Solne źródła w Kuhor. (Wyjątek z listu pisanego z wyspy Jawy). [„Morgenblatt” Februar 1817, s. 110]*. 1818, t. 2, nr 5, s. 69-73.
- Wyjątki przelożone z dwóch następujących: I. Wahrhafte Geschichte der Entführung Sr. Heiligkeit des Papstes Pius VII. aus Rom am 6 July 1809. Rom 1814 s. 204 in gr. 8. II. Briefe aus Rom, geschrieben in den Jahren 1808 – 9.-10. Von Friederike Brunn, gebohrne Mütter. Dresden 1816. Vorwort VIII. und 125 s. in 8.* 1818, t. 1, nr 4, s. 283-299.
- Żebrowski Konstantyn, *Wiadomość o dziwnych zjawieniach, które miał Tomasz Ignacy Marcin, od ... ucznia Połockiej Akademii tłumaczona z dziełka wydanego w Paryżu 1817 roku pod tytułem: Relation concernant les événements, qui sont arrivés a un laboureur de la Beauce*. 1818, t. 3, nr 9, s. 15-25.
- [Żebrowski Konstanty], *Wiadomość o dziwnych zjawieniach, które miał Tomasz Ignacy Marcin. (Dalszy ciąg – obacz wyżej k. 15)*. 1818, t. 3, nr 10, s. 140-149.
- [Żebrowski Konstanty], *Wiadomość o dziwnych zjawieniach, które miał Tomasz Ignacy Marcin, (Dalszy ciąg. obacz wyżej k. 140)*. 1818, t. 3, nr 11, s. 190-202
- [Żebrowski Konstanty], *Wiadomość o dziwnych zjawieniach, które miał Tomasz Ignacy Marcin. (Dokończenie. Obacz wyżej k. 190)*. 1818, t. 3, nr 12, s. 300-312.

III. POEZJE

- Bulewicz Szczepan, *Bajka. Nowe rzemiosło*. 1818, t. 2, nr 8, s. 280-281.
[Czarnecki Augustyn] A. C., *Przestroga „Miesięcznikowi Połockiemu”*.
(*Wiersz do redakcji przysłany od ...*). 1818, t. 1, nr 1, s. 19-23.
- [Czarnecki Augustyn] A. C., *Satyra o krytyce do Molskiego*. 1818, t. 1, nr 4,
s. 274-280.
- [Czarnecki Augustyn] A. C., *Satyra. Wychowanie dzieci*. 1818, t. 2, nr 7,
s. 163-171.
- Jak...: *Wiersz o wielkości Boga wyjęty z Ksiąg Hussejskiego Proroka*. 1818,
t. 3, nr 12, s. 258-262.
- Lachnicki Roman, *Pomarańcze. Powieść tłumaczona z F. J. Desbillons*.
1818, t. 2, nr 5, s. 64-67.
- Mihanowicz Jan, *Tragedia Eurypidesa Orestes z greckiego na polski język
wierszem przełożona przez X... T. J.* 1818, t. 2, nr 8, s. 256-280.
- Mihanowicz Jan, *Orestes. Tragedia Eurypidesa z greckiego przetłumaczona
od X... T. J. (Obacz wyżej „Miesięcznik” T. II, k. 256)*. 1818, t. 3, nr 9,
s. 26-59.
- Mihanowicz Jan, *Orestes. Tragedia Eurypidesa z greckiego przetłumaczona
od X... T. J. (Obacz wyżej k. 26)*. 1818, t. 3, nr 10, s. 105-138.
- Mihanowicz Jan, *Orestes. Tragedia Eurypidesa z greckiego przetłumaczona
od X... T. J.* 1818, t. 3, nr 11, s. 171-181.
- Mihanowicz Jan, *Orestes. Tragedia Eurypidesa z greckiego przetłumaczona
od X... T. J.* 1818, t. 3, nr 12, s. 263-273.
- [Morelowski Józef] J. M., *Lutnia zawieszona przed rozpoczęciem ćwiczeń
duchowych*. 1818, t. 1, nr 1, s. 26-27.
- [Morelowski Józef] J. M., *Pieśń do cnoty*. 1818, t. 1, nr 4, s. 280-283.
- [Morelowski Józef], *Pieśń do skowronka*. 1818, t. 1, nr 3, s. 199-200.
- [Morelowski Józef] J. M., *Przypatrzenie się pogodnemu niebu przy pięknej
nocy*. 1818, t. 1, nr 2, s. 111-112.
- [Morelowski Józef] J. M., *Syreny*. 1818, t. 1, nr 3, s. 193-199.
- Morelowski Józef, *Wiersz o Wołyniu przez X...* 1818, t. 3, nr 11, s. 181-190.
- [Muśnicki Nikodem], *Memoriał o sobie samym pewnego cnotliwego czło-
wieka, ale nade wszystkie cnoty najwięcej mającego szczerości*. 1818, t. 1,
nr 1, s. 23-26.
- N.N.P., *Pieśń przywróconego do zdrowia z ciężkiej niemocy*. 1820, t. 4, nr 1,
s. 71-72.
- Odpowiedź „Miesięcznika” na przestrogi mu dane od A. C.* 1818, t. 1, nr 2,
s. 107-110.

- Oskierka Kajetan, *Dąb i Grzyb. Bajka*. 1818, t. 2, nr 5, s. 68-69.
Przestroga gardzicielowi Muz. 1818, t. 2, nr 6, s. 130-131.
Reyzner J., *Pieśń do rolników*. 1818, t. 3, nr 10, s. 139-140.
Szepielewicz G., *Chudy poeta*. 1820, t. 4, nr 1, s. 73-74.
[Szepielewicz] G. Sz.: *Marzenie we śnie*. 1820, t. 4, nr 1, s. 74-76.
Szepielewicz G.: *Wiersze ... ucznia Akademii Połockiej*. 1820, t. 4, nr 2, s. 139-143. [I. *Małe i wielkie dzieci*, s. 139-140; II. *Miernosć*, s. 140-141; III. *Diogenes drugi*, s. 141-142; IV. *Do zwaśnionych prawników*, s. 142; V. *Osiel i Apollo*, s. 143].

IV. VARIA

- Książki wyszły z druku Połockiej Akademickiej Drukarni Soc. Jesu od roku 1818*. 1820, t. 4, nr 1, s. nlb 2 [na zakończenie nr 1].
Ogłoszenie. Drukarnia połocka dość szczupła, a do tego będąc zajęta drukowaniem książek elementarnych ... 1818, t. 3, nr 10, s. 152.
Ogłoszenie. Mają wyjść spod prasy Drukarni Akademii Połockiej *Żywoty SS. zebrane przez X. Piotra Skargi S. J. w sześciu tomach...* 1818, t. 3, po zakończeniu numeru 1 s. nlb.
Omyłki w Tomie I. 1818, t. 1, 3 s. nlb. na końcu tomu.
Omyłki w Tomie II. 1818, t. 2, 1 s. nlb. na końcu tomu.
Omyłki w Tomie III. 1818, t. 3, 1 s. nlb. na końcu tomu.

Halina Lichočka

Warszawa

„Miesięcznik Połocki” (1818-1820): historical context and bibliography of contents

Summary

„Miesięcznik Połocki” [The Polotsk Monthly] (1818-1820) was a scientific and literary journal published by the professors of Polotsk Academy, a university established by the Society of Jesus. Due to historical circumstances, nowadays this journal is a rarity and ranks among unique prints. At the time when *Miesięcznik Połocki* was published, about ten Polish journals of a similar type were in circulation. In this group, *Miesięcznik Połocki* was distinguished by a high number of original articles authored by the Jesuits, sometimes also articles written by the students of the Academy were printed. This journal is a rather unknown historical source, although it provides information on a variety of subjects connected with the history of science and education in the easternmost parts of Poland.

The article reviews Polish scientific journals contemporary with *Miesięcznik Połocki*. Then an attempt is made to verify the stereotypes that originated in the 19th century in relation to Polotsk Academy. Further, the article briefly discussed the problems touched upon by *Miesięcznik Połocki* and describes the authors of the most significant publications. Lastly, it includes a full list of the contents of „Miesięcznik Połocki”, the first bibliography of the kind.

Translated by Marta Kapera

